

B OEKEN

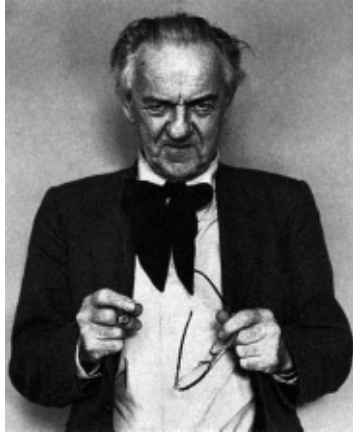
[B] **DE NEDERLANDSE CULTUURGESCHIEDENIS IS WEER EEN STUKJE COMPLETER. BIOGRAFIEËN VAN GEERT VAN OORSCHOT EN EMANUEL QUERIDO**

De rol van uitgevers en uitgeverijen is in de Vlaamse en Nederlandse culturele geschiedschrijving tot diep in de twintigste eeuw nogal veronachtzaamd. Angèle Manteau, zelf van 1938 tot 1970 directrice van de naar haar genoemde uitgeeffirma en tot aan haar dood in 2008 een spraakmakende verschijning in letterenland, kon daarover halverwege de jaren 1980 nog een eind weg mopperen. Terwijl in het buitenland de levens van legendes als Bernard Grasset, Gaston Gallimard, Allen Lane, Max Perkins en Stanley Unwin werden geboekstaafd, bleef het in de Lage Landen maar stilletjes, liet Manteau toen optekenen in *Boekblad*. Enige ijdelheid was er vast wel mee gemeoid, maar zonder grond was haar klacht nu ook weer niet.

Ruim een kwarteeuw later staat de zaak er helemaal anders voor. Verscheidene belangwekkende Vlaamse en Nederlandse uitgevers en uitgeverijen zijn de laatste jaren uitgebreid geportretteerd, indien al niet in volwaardige biografieën, dan toch in essaybundels, themanummers van tijdschriften, catalogi, proefschriften en naslagwerken. Onder meer over Geertjan

Lubberhuizen, Bert Bakker, Reinold Kuipers, Alexander Stols, Joris Lannoo en Angèle Manteau zelf zijn we intussen behoorlijk goed geïnformeerd. Sinds kort kunnen lezers zich ook uitgebreid onderdompelen in de levens van Emanuel Querido (1871-1943) en Geert van Oorschot (1909-1987). De biografie van de eerste werd in 2015 geboekstaafd door dichter-schrijver Willem van Toorn, die van de tweede in hetzelfde jaar door NRC-recensent Arjen Fortuin. Angèle Manteau zou hun beider boeken ongetwijfeld graag ter hand hebben genomen, alleen al vanwege persoonlijke affiniteiten: Emanuel Querido was de oprichter van een bedrijf waarmee ze jarenlang intensief samenwerkte; Geert van Oorschot was meestal haar concurrent, sporadisch ook haar medestander en los van alle persoonlijke verhoudingen sowieso de enige uitgever die met evenveel schrijvers knetterende ruzie heeft gemaakt als Angèle Manteau zelf.

De firma Querido ontstond in 1915 toen de ondernemers Van Holkema en Warendorf investeerden in een tweede uitgeefbedrijf en de dagelijkse leiding ervan in handen gaven van Emanuel Querido. (Van Toorns biografie verscheen uiteraard niet geheel toevallig in het jaar waarin de uitgeverij haar honderdste verjaardag vierde). Deze Amsterdammer van sefardisch-joodse afkomst was bij de oprichting van de uitgeverij drieënveertig jaar.

Geert van Oorschot.

Emanuel Querido.

Op dat ogenblik had hij al wel enige ervaring in het boekbedrijf, onder meer als hoofd van de boekenafdeling in het warenhuis De Bijenkorf. Als (zeer) matig succesvolle schrijver én broer van de destijds wel degelijk bijzonder populaire naturalistische romaneur Israël Querido kende de literaire wereld voor hem echter weinig geheimen – de door jaloezie getekende en in bittere onenigheid geëindigde relatie tussen de broers Querido is één van de drama's die Van Toorn in zijn biografie breed uitmeet.

In zijn zaak werd Emanuel Querido vrijwel van meet af aan bijgestaan door Alice van Nahuys, een in 1894 in Den Helder geboren, maar in België opgegroeide halfjoodse. Samen bouwden ze een fonds op dat literaire uitstraling paarde aan socialistisch engagement. In 1918 behaalde Querido zijn eerste grote succes met *Het vuur* van Henri Barbusse, een roman die ook in het neutrale en van direct oorlogsleed gespaard gebleven Nederland een schokgolf veroorzaakte. De naam van Querido ging fonkelen door hooggewaardeerde, meestal door Van Nahuys persoonlijk verzorgde vertalingen uit de Duitstalige letteren, zoals werk van Arthur Schnitzler, Georg Hermann en Thomas Mann. Belangrijke Nederlandse auteurs die in die jaren in het fonds van Querido belandden, waren A.M. De Jong, Herman Heijermans, Victor van Vriesland, Jacques Bloem, E. du Perron (*Het land van herkomst*,

1934) en Martinus Nijhoff. Van de dichter Hendrik Marsman verzorgde de uitgeverij in 1938-1939 het *Verzameld Werk*.

Een van de gezichtsbepalende initiatieven van Emanuel Querido was de oprichting in 1934 van de Salamandereeks. Inspiratie had de uitgever gevonden in de boekjes van Albatross Continental Editions, die wat later ook Allen Lane zouden bewegen tot het ontwerp van de allereerste Penguins. Internationaal ging de zaak van Querido meetellen toen in 1933 met de hulp van Fritz Landshoff een afzonderlijk fonds werd opgericht voor schrijvers die niet langer welkom waren in het Duitsland van de nazi's. Tot 1940 werd onder de imprint Querido Verlag werk uitgebracht van Heinrich en Thomas Mann, Lion Feuchtwanger, Arnold Zweig, Ernst Toller, Alfred Döblin, Jakob Wasserman en anderen.

Om redenen die weinig toelichting behoeven, werd de Exil-afdeling van Querido meteen na de Duitse inval in 1940 opgeheven. Emanuel Querido trad af als directeur. Niet lang nadat zijn uitgeverij in maart 1941 onder het beheer van een *Verwalter* was geplaatst, nam ook Alice van Nahuys ontslag. Net als vele joodse lotgenoten moesten Emanuel Querido en zijn echtgenote onderduiken. In de zomer van 1943 werden ze echter verraden en weggevoerd. Naar alle waarschijnlijkheid werden ze op 20 juli 1943, vrijwel meteen na hun aankomst in het vernietigingskamp

van Sobibor, vergast met koolmonoxide. Deze laatste gebeurtenissen vormen na de eerder genoemde broedertwist het tweede dramatische hoogtepunt in Van Toorns relaas. Zeker het voorlaatste hoofdstuk grijpt de lezer bij de keel als Van Toorn sereen, maar vol ingehouden verontwaardiging het lot van Emanuel Querido en zijn echtgenote beschrijft en zo de bureaucratische mechanismen achter de moordmachinerie van de bezetter in al hun perverse siteit bloot komen te liggen.

Dat Van Toorn de oorlogsgebeurtenissen rond Querido zo concreet kan beschrijven, is voorname-lijk te danken aan een pak documenten dat in 2013 boven water kwam in de archieven van... uitgeverij Van Oorschot. Hoe de documenten daar terecht kwamen, blijft onduidelijk, maar Geert van Oorschots connecties met Querido zijn bekend. De in een rood nest in Vlissingen opgegroeide jongeman was in 1938 als vertegenwoordiger in de zaak gekomen en zou tijdens de oorlog de handel van Querido draaiende houden toen de eigenlijke directie van het toneel moest verdwijnen. Het was dus dankzij Van Oorschot dat uitgeverij Querido na de bevrijding een doorstart kon maken onder leiding van Alice van Nahuys. Van Oorschot zelf begon, na flinke ruzie met Van Nahuys, in 1945 zijn eigen zaak. Hoe dat initiatief aan de basis lag van een van de fraaiste literaire fondsen in Nederland wordt omstandig uit de doeken gedaan in de biografie van Arjen Fortuin.

De lezer wordt er door Fortuin nergens op attent gemaakt, maar de door hem geschreven biografie is in feite de handelseditie van een dissertatie die hij in het najaar van 2015 aan de Universiteit van Amsterdam met succes verdedigde. Het is dan ook een veel grondiger en lijviger werk geworden dan dat van Van Toorn, dat bovenal toch een gelegenheidspublicatie blijft. Lezenswaardig is Fortuins portret van de even sentimentele als getormenteerde bullebak Van Oorschot zonder twijfel. Zijn schrandere verkooptrucs, zijn naar romantische heldhaftigheid neigende politieke engagement, zijn eigen literaire ambities, zijn in alcohol gedrenkte mislukkingen als vader en echtgenoot, zijn hoog oplopende conflicten met auteurs als Gerard Reve, W.F. Hermans en Jeroen Brouwers, het passeert allemaal de revue in deze meeslepend vertelde kroniek. Mooie anekdotes ook over auteurs die net niet in het fonds van Van Oorschot terecht kwamen,

zoals Harry Mulisch, Jan Wolkers en A.F.Th. Van der Heijden. De gereserveerd ingestelde lezer zal mogelijk oordelen dat Fortuin zijn onderwerp soms wel erg dicht op de huid zit en bepaald kwistig is met persoonlijke en delicate gegevens die niet altijd relevant zijn voor de uitgever en publieke figuur Van Oorschot. De niet van smeuïgheid weggijkende lezer kan zijn hart in ieder geval ophalen aan wat hier bij tijd en wijlen wordt opgedist.

Centraal in het boek van Fortuin staat de spanning tussen de hooggestemde culturele doeleinden die Van Oorschot steeds weer zei na te streven en de zakelijke belangen waar uitgevers zich nooit aan kunnen onttrekken. Hij laat helder zien hoe Van Oorschots onderneming een succes kon worden dankzij een combinatie van talenten die in de van gelikte managers vergeven uitgeefbranche vandaag verfrissend onprofessioneel aandoet: op de kleintjes kunnen letten, subsidies kunnen ritselen, brutaliteit en zelfredzaamheid – Van Oorschot deed nagenoeg alles zelf, van het inpakken en verzenden van boeken tot de vertegenwoordiging toe.

Veel aandacht heeft Fortuin voor de tijdschriften die Van Oorschot uitgaf (*De baanbreker*, *Libertinage* en het jarenlang toonaangevende *Tirade*) en de prestigieuze reeksen die zijn handelsmerk werden: de Russische Bibliotheek, de vignettenreeks (met poëzie van o.a. Vasalis, Jan van Nijlen, Hans Lodeizen) en de verzamelde werken van Multatuli, Ter Braak, Leopold, Du Perron, Belle van Zuylen en anderen. Steeds weer laat Fortuin zien hoe Van Oorschot zijn smaak en bevolgen discours aanpast aan de kansen die zich wel of niet voordoen.

Wie de biografieën van Querido en Van Oorschot na elkaar leest, zal merken dat de handel en wandel van beide uitgevers wel enkele raakpunten vertoont. Beiden groeiden op in betrekkelijk armoedige omstandigheden, ontwikkelden socialistische sympathieën, hadden als uitgever bibliofiele trekken en koesterden ook zelf literaire ambities. Van Oorschot was wat het laatste betreft een stuk succesvoller dan Querido. De verhalen over zijn jeugd in Vlissingen die hij in de jaren zeventig onder de naam R.J. Peskens publiceerde (*Twee vorstinnen en een vorst* en *Mijn tante Coleta*), genoten literaire waardering, werden verfilmd en, vooral, ze liepen erg aardig, wat mooi meegenomen was voor zijn lang niet altijd even florissante uitgeefbedrijfje.

De cultuurgeschiedenis van Nederland is met de biografieën van Emanuel Querido en Geert van Oorschot een stukje completer geworden. Toch vallen er ook gemiste kansen te noteren, zeker in het werk van Van Toorn. Die speculeert te vaak en baseert zich op een te smalle basis aan bronnen (hij verlaat zich bijvoorbeeld te sterk op Emanuel Querido's tiendelige romancyclus *De Santeljano's*). Bovendien permitteert Van Toorn zich te veel slordigheden. Niet Querido was "de uitgever van de Vlaamse avant-gardisten", zoals op p. 158 staat, maar Eugene De Bock van de in Antwerpen gevestigde uitgeverij De Sikkel. Van Toorns persoonlijke bespiegelingen over het literaire discours in Nederland op p. 142 zijn weinig overtuigend en doen ook niet erg ter zake. Zijn portret van Alice van Nahuys lijkt me dan weer een beetje vilein, zeker wanneer Van Toorn weinig vrouwvriendelijk suggereert dat zij met Emanuel Querido een erotische relatie aanknoopte louter om haar carrière te bespoedigen (p. 207). Intussen lijkt wel vast te staan dat Van Nahuys intellectueel en literair ver superieur was aan Querido en de grote motor vormde achter de ontwikkeling van het literaire fonds. Zij verdient dan ook haar eigen biografie die recht kan doen aan haar verdiensten.

Fortuin brengt het er als biograaf veel beter van af. Zijn bronnenonderzoek is uitgebreider en steviger, zijn verhaal completer en overtuigender, alsook stilistisch fraaier. Ook hij begaat enkele slordigheden – de Nederlandse uitgever van Elsschot heet in zijn boek herhaaldelijk Van Krimpen (in plaats van Van Kampen), dezelfde auteur blijkt ook plots een dochter met de naam Angèle te hebben (p. 422; zijn dochters heten Adèle, Anna en Ida) – maar in werk van deze omvang is dat misschien wel onvermijdelijk. Zijn boek had evenwel aan belang kunnen winnen als hij het persoonlijke verhaal van Van Oorschot nog vaker in verband zou hebben gebracht met de bredere literaire, culturele en politieke geschiedenis. Kansen waren er genoeg – Van Oorschots vriendschap met Jacques de Kadt en zijn anticommunistische positie tijdens de Koude Oorlog bijvoorbeeld verdiende nog meer uitwerking, met name in het licht van de banden tussen de literaire avant-garde en Nieuw Links in de jaren zestig.

Mijn kritiek neemt niet weg dat Van Toorn en Fortuin alleszins gedenkwaardige levens te boek

gesteld hebben met boeiende en bijwijlen sterk ontroerende verhalen als resultaat. Overigens zijn beide boeken prachtig uitgegeven – geïllustreerd, gebonden met stofomslag, en de biografie van Van Oorschot komt zelfs met een leeslintje. Ook op die manier wordt de reputatie van uitgevers Querido en Van Oorschot eer aangedaan.

KEVIN ABSILLIS

ARJEN FORTUIN, *Geert van Oorschot, uitgever*, Van Oorschot, Amsterdam, 2015, 763 p.

WILLEM VAN TOORN, *Emanuel Querido 1871-1943. Een leven met boeken*, Querido, Amsterdam, 2015, 400 p.